

Vi måste prata

**Uppföljning av två preventionsprogram utvecklade av två
stadsdelsförvaltningar inom Stockholms stad**

Maria Vinberg

Ingvar Rosendahl

Anna Strandberg

RAPPORT NR 60

STADs rapportserie, 2017

Rapport nummer 60

ISSN: 1654-7497

ISBN: 978-91-85997-29-9

www.stad.org

Rapporten kan beställas från: anna.k.strandberg@sl.se

FÖRORD

STAD (Stockholm förebygger Alkohol- och Droget) startade som ett tioårigt projekt med uppdraget att identifiera, tillämpa och utvärdera lovande metoder för prevention inom alkohol- och narkotikaområdet. Projektet startades 1995 efter en översyn av missbruksvården i Stockholms län, där Landstinget och Stockholms stad gemensamt beslöt att göra en mer långsiktig satsning på metodutveckling. Sedan 2010 är STAD en enhet inom Centrum för psykiatriforskning Stockholm.

STADs arbete kännetecknas av ett tätt samspel mellan praktik och forskning där kunskaperna från utvärderingar omsätts till praktik och de praktiska metoderna utsätts för kritisk och konstruktiv granskning. Kunskapen om vad som kännetecknar effektiva preventiva metoder har också ökat under de senaste tio åren. Det finns dock fortfarande ett stort behov av att utveckla och testa nya samhällsbaserade preventiva metoder, dels genom det aktionsinriktade arbetssätt som i stor utsträckning kännetecknar STAD, dels genom att studera hur metoder fungerar när de verkar i den vardag de är avsedda för.

I en serie rapporter redovisas resultat och erfarenheter från det arbete STAD bedriver. Denna rapport redogör för uppföljningen av två preventionsprogram framtagna av de två stadsdelsförvaltningarna Hägersten-Liljeholmen och Östermalm i Stockholms stad. Uppdraget att följa upp programmen gavs av socialförvaltningen i Stockholms stad 2015.

Innehåll

FÖRORD	3
Sammanfattning	6
Inledning.....	8
Ungdomars bruk av narkotika	8
Forskning om konsekvenser av cannabisanvändning.....	9
Förebyggande arbete i skolan	9
Programmen	10
<i>Yolo – ta hand om ditt liv</i>	10
<i>Visa att du bryr dig</i>	11
Syfte	11
Frågeställningar.....	11
Metod	12
Design	12
Datainsamling.....	12
Frågor och mätinstrument.....	12
Elevenkät.....	12
Lärarenkät.....	13
Statistiska analyser	13
Resultat	13
<i>Yolo- ta hand om ditt liv</i>	14
Svarsfrekvens och bortfall	14
Bakgrundsvariabler	14
Risk- och skyddsfaktorer vid baslinjemätningen	15
Alkohol och narkotika vid baslinjemätningen.....	16
Förändringar över tid	17
<i>Visa att du bryr dig</i>	18
Svarsfrekvens och bortfall	18
Bakgrundsvariabler	18
Risk- och skyddsfaktorer vid baslinjemätningen	19
Alkohol, rökning och narkotika vid baslinjemätningen	20
Förändringar över tid	21
Lärarenkät	22
<i>Yolo – ta hand om ditt liv</i>	22
<i>Visa att du bryr dig</i>	23

Diskussion.....	23
Studiens begränsningar	25
Rekommendationer	25
Referenser.....	27
Bilaga 1.....	29
<i>Yolo – ta hand om ditt liv</i>	29
Bilaga 2.....	31
<i>Visa att du bryr dig</i>	31

Sammanfattning

Bakgrund: Cannabis är den vanligaste illegala drog som ungdomar provar. Forskning visar att cannabisanvändning kan medföra negativa konsekvenser på både kort och lång sikt. Data från Stockholmsenkäten visar att andelen ungdomar som någon gång provat narkotika har varit relativt stabil sedan år 2000, ungefär 9 procent av eleverna i årskurs 9 och 25 procent av eleverna i gymnasiets årskurs 2 rapporterar att de någon gång provat. Trots att andelen personer som någon gång provat narkotika inte ökat nämnvärt har det på riksnivå skett en ökning av andelen gymnasieelever som använt narkotika 20 gånger eller mer under samma period.

Syfte: Denna rapport utvärderar två program framtagna av två stadsdelsförvaltningar i Stockholms stad. Syftet med programmen är att förebygga cannabisanvändning bland ungdomar genom att förmå föräldrar att tydliggöra en restriktiv inställning gentemot cannabis och en positiv förväntan på att barnen avstår cannabis och andra droger, samt ge kunskap och verktyg till skolan för att samtala om droger. Det ena programmet kallas *Yolo – ta hand om ditt liv* och är ett program som riktar sig till barn i årskurs 7 och 8 i högstadiet, framtaget av Hägersten-Liljeholmens stadsdelsförvaltning. Det andra programmet är framtaget av Östermalms stadsdelsförvaltning och kallas *Visa att du bryr dig* och riktar sig till barn och unga i högstadiets årskurs 9 till och med gymnasiets årskurs 2.

Metod: Studien genomfördes som en observationsstudie med en icke-experimentell design och två mätpunkter. En baslinjemätning gjordes innan insatserna genomfördes och uppföljningsmätningen gjordes nio till tio månader därefter. Sex årskurs 7 klasser rekryterades för medverkan i *Yolo – ta hand om ditt liv* genom att tacka ja till en förfrågan om deltagande. Klasserna var fördelade på två skolor och bestod av sammanlagt 158 elever. Fem klasser i gymnasiets årskurs 1 och 2 rekryterades på samma sätt för medverkan i *Visa att du bryr dig*. Klasserna var fördelade på två gymnasieskolor och bestod av sammanlagt 104 elever. Både baslinje- och uppföljningsmätningen gjordes under lektionstid, antingen via en webbenkät eller på pappersenkät. En webbenkät skickades till de medverkande lärarna, med syfte att undersöka deras uppfattning om respektive programs upplägg och användbarhet och huruvida de skulle rekommendera sin skola att fortsätta att använda programmet.

Resultat: *Yolo – ta hand om ditt liv:* Totalt 81 elever besvarade både baslinje- och uppföljningsmätning. Vid baslinjen i årskurs 7 rapporterade 45 procent av eleverna att de aldrig haft ett samtal med sina föräldrar om deras inställning till alkohol, medan motsvande andelar för samtal om cannabis och andra illegala droger var 76 procent respektive 55 procent. Vid uppföljningsmätningen var det en statistiskt signifikant större andel elever som hade talat med sina föräldrar om dessa substanser. En majoritet av eleverna (80 procent) rapporterade vid baslinjen att det skulle vara ”lätt eller mycket lätt att tacka nej” till cannabis om de blev erbjudna, det fanns dock

ingen statistiskt signifikant skillnad vid uppföljningsmätningen. *Visa att du bryr dig*: Totalt svarade 59 elever på både baslinje- och uppföljningsmätning. Vid baslinjemätningen rapporterade mellan 10 och 33 procent av eleverna att de aldrig haft ett samtal med sina föräldrar om föräldrarnas inställning till alkohol, cannabis eller andra illegala droger. Vidare rapporterade en majoritet av eleverna (89 procent) vid baslinjen att det skulle vara lätt att motstå ett erbjudande om att prova cannabis, men det fanns ingen statistiskt signifikant skillnad vid uppföljningsmätningen. Vi fann inga andra statistiskt signifikanta skillnader vid uppföljningsmätningen. Samtliga medverkande lärare (n=15) ansåg att de bägge programmens utformning i stora delar var bra och att de var positiva till fortsatt användning av programmen.

Diskussion: Resultaten tyder i viss mån på att programmen är lovande, inte minst för att lärarna är positiva till innehållet och utformningen. Dock är antalet medverkande litet vilket försvårar möjligheten att säkerställa statistiskt signifikanta skillnader vid uppföljning. Studien innefattar dessutom ingen kontrollgrupp vilket gör att det inte går att uttala sig om kausalitet. Ytterligare studier med kontrollgrupp behövs för att kunna säkerställa eventuella effekter av programmen.

Inledning

Två stadsdelsförvaltningar i Stockholm stad utvecklade under 2014 två cannabisförebyggande program med utvecklingsmedel från Stockholms stad. I denna rapport redovisas STADs uppföljning av dessa insatser.

Ungdomars bruk av narkotika

Det vanligaste narkotikapreparatet bland unga är cannabis. Av de unga som rapporterar att de har testat narkotika, har 80-90 procent testat just cannabis (Guttormsson, Raninen & Leifman, 2014). CAN har sedan 1971 genomfört nationella skolundersökningar bland elever i årskurs 9 där man frågar unga om bruk av alkohol och narkotika, inklusive cannabis. Sedan 2004 besvarar även elever i gymnasiets årskurs 2 CAN:s skolundersökning. CAN:s skolundersökningar visar att sedan mitten av 90-talet har andelen unga som provat narkotika varierat mellan 5 och 10 procent. Erfarenhet av att ha provat narkotika har inte ökat under de senaste tio åren, däremot har konsumtionen bland de som provat ökat i omfattning. CAN:s senaste skolundersökning visar att 5 procent av flickorna och 6 procent av pojkarna i årskurs 9 uppger att de någon gång använt narkotika. Bland gymnasieeleverna var motsvarande andelar 14 procent av flickorna och 21 procent av pojkarna. Det är alltså ungefär tre gånger så vanligt att ha provat narkotika i gymnasiets årskurs 2 jämfört med i årskurs 9 i grundskolan. Den vanligaste drogen att ha provat är cannabis (CAN, 2016).

Med hjälp av Stockholmsenkäten har Stockholms stad sedan 1998 undersökt alkohol- och drogvanor bland elever i grundskolans årskurs 9. År 2000 inkluderades även årskurs 2 på gymnasiet i målgruppen för Stockholmsenkäten (Stockholms stad, 2016). I Stockholm är narkotikaerfarenheten bland unga mer omfattande än för genomsnittet i landet. Den senaste Stockholmsenkäten visar att 7 procent av flickorna och 11 procent av pojkarna i årskurs 9 någon gång använt narkotika. Bland gymnasielever svarade 20 procent av flickorna och 29 procent av pojkarna att de någon gång använt narkotika. Av de som uppger att de har testat narkotika uppger 91 procent (årskurs 9) respektive 96 procent (årskurs 2 gymnasiet) att de använt cannabis (Stockholms stad, 2016).

Vad gäller frekvent bruk av cannabis (>20 gånger), var det 3 procent av gymnasieeleverna i årskurs 2 på gymnasiet som år 2013 använde cannabis. Av de som rapporterade att de provat cannabis, var det 18 procent som använde cannabis frekvent. För unga i årskurs 9 har andelen cannabisanvändare varit relativt oförändrad under perioden 2004–2013. Däremot har omfattningen av användningen bland de som brukar cannabis ökat något (Guttormsson, Raninen & Leifman, 2014). En viktig aspekt är att gruppen unga som frekvent använder cannabis utgör en särskilt utsatt grupp. Exempelvis har en högre andel av dem även använt annan narkotika än cannabis, högkonsumerat alkohol samt rökt tobak

regelbundet, jämfört med unga som inte använt cannabis frekvent. I gruppen som använt cannabis frekvent är det också vanligare att ha skolkat samt att uppege att man har föräldrar med en mer tillåtande attityd till alkohol och droger (Guttormsson, Raninen & Leifman, 2014).

Forskning om konsekvenser av cannabisanvändning

Forskning visar på en rad negativa konsekvenser av att unga använder narkotika, exempelvis skador, oskyddat sex, att bli utsatt för våld, risk för att utveckla ett beroende (Bellis et al, 2005; Carmen del Rio et al, 2000; Grann & Fazel, 2004; Lalander, 2001; Mitcheson et al, 2008) samt negativa konsekvenser på längre sikt som exempelvis arbetslöshet och en lägre nivå av tillfredsställelse i relationer (Fergusson & Boden, 2008). Kunskapen om cannabis negativa konsekvenser på psykisk och fysisk hälsa har ökat. Forskning visar på starka samband mellan exempelvis bruk av cannabis och schizofreni samt att cannabisbruk ökar risken att dö i förtid (Manrique-Garcia, 2014). Forskning visar också att cannabisbruk är relaterat till negativa neuropsykologiska konsekvenser, speciellt bland de som börjar använda cannabis under ungdomsåren (Meier et al., 2012). Exempel på kognitiva funktioner som påverkas negativt av cannabisbruk är språklig förmåga, logisk analytisk förmåga, minne och förmåga att skapa en helhetsbild (Crane et al., 2012). Forskning visar också att dessa skador kan bli bestående trots att cannabisbruket upphör (Meier et al., 2012). Ungefär 10 procent av de som någon gång använt cannabis blir beroende, och av de som använt cannabis dagligen ökar andelen beroende individer till en tredjedel (Solowij & Grenyer, 2002). Det finns också studier som tyder på att cannabis kan fungera som inkörsport till andra typer av narkotikamissbruk (Lalander, 2001). Mot bakgrund av detta är det viktigt att förbygga cannabisbruk bland unga. Ökningen av andelen unga som provar cannabis mellan årskurs 9 i grundskolan och årskurs 2 på gymnasiet talar för att det kan vara viktigt att arbeta förebyggande under dessa år.

Förebyggande arbete i skolan

I regeringens tidigare strategi för alkohol-, narkotika-, dopings och tobaks (ANDT) politiken för 2011-2015 (Prop. 2010/11:47) nämndes skolan som en viktig arena för förebyggande arbete, och i den nya strategin för 2016–2020 (Skr. 2015/16:86) har skolan ett fortsatt uppdrag att arbeta preventivt kring alkohol, narkotika, tobak och doping. Skolverket kan förse skolan med förslag på metoder och material att använda, men skolan har beslutsrätt över vad de väljer. I en översikt kring interventioner med syfte att förebygga missbruk av alkohol och droger bland unga fann Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU, 2015) att studier av de manualbaserade programmen visade på endast små eller mycket små effekter. En möjlig orsak till detta kan vara att de underliggande teorierna för beteendeförändringar inte fungerar (Ingemarson et al., 2014). Det finns även ett flertal förebyggande insatser där utvärdering inte gjorts eller där implementeringen inte fungerat fullt ut. Implementering är ofta en utmaning i arbetet med ANDT i skolor både i Sverige och internationellt (SBU, 2015; Ingemarson et al., 2014; Ringwalt et al., 2003) och kan exempelvis bero på bristande stöd

från skolledningen, brist på tid, okunskap om ämnet och osäkerhet kring hur undervisningen ska utformas (Ringwalt et al., 2003; Bertram, Blase & Fixsen, 2015; Stenlås, 2009; Dean et al., 2009).

Trots de utmaningar som finns kring implementering kan skolan fungera som en viktig skyddsfaktor, och skoltrivsel, samverkan mellan skolan och föräldrar samt föräldrars inställning till alkohol och droger är faktorer som visat sig vara betydelsefulla i det drogpreventiva arbetet (Skärstrand, Sundell & Andreasson, 2014; Piko & Kovacs, 2010; Cleveland et al., 2008; Miller-Day, 2008).

Föreliggande rapport beskriver uppföljningen av två skolprogram utvecklade inom ramen för Trestad 2 av två stadsdelsförvaltningar i Stockholms stad. Båda insatserna har syftet att förebygga cannabisanvändning bland ungdomar.

Programmen

Insatserna är utvecklade av projektledare vid respektive stadsdel i Stockholm stad, med anledning av att staden ser ett behov av att tala med unga om cannabis. Just nu ansvarar respektive stadsdel för utbildning av lärare samt samordning av arbetet. Inga tidigare utvärderingar är gjorda.

Yolo – ta hand om ditt liv

Programmet vänder sig till elever i årskurs 7 och p.g.a. elevernas låga ålder är insatsen inte fokuserad på att tala om cannabis specifikt, utan att eleverna ska få diskutera, reflektera och ta ställning gällande droger. Programmet är universellt, d.v.s. riktar sig till alla elever i årskurs 7. Syftet är också att nå lärare och föräldrar genom skol- och föräldramöten. Fältassistenter från stadsdelen genomför insatsen tillsammans med minst en personal från skolan (lärare eller kurator). Insatsen består av ett två timmar långt fokusgruppsamtal med eleverna, där de får diskutera, reflektera och ta ställning till exempelvis beroende, droger, förväntningar och grupstryck. Eleverna får också genomföra ett grupparbete. I insatsen ingår också ett informationsmöte för skolpersonal, samt ett föräldramöte. Inledningsvis hålls ett informationsmöte för skolpersonalen av preventionssamordnare och fältassistenter, och polisen närvarar i mån av tid. Syftet är att skolpersonalen ska känna sig trygga i att svara på frågor eller komma med korrekt information, främst om cannabis men även om andra droger.

Föräldramötet handlar specifikt om programmet, och genomförs efter att eleverna haft sitt fokusgruppsamtal. Både informationsmötet och föräldramötet innehåller information om cannabis och dess negativa konsekvenser och betonar att föräldrar och skolan har viktiga roller för att förebygga cannabisanvändning bland ungdomar. Syftet är att föräldrar ska uppmuntras till att prata med sina barn och söka samarbete med andra föräldrar. På föräldramötet ges föräldrar även information om hur deras barn resonerat och vad barnen vill förmedla till föräldrarna. Det är den personal som medverkat vid genomförandet av programmet som håller i föräldramötet. Fältassistenter tar huvudansvaret, men

skolan bjuder in och deltar med minst en personal. Polisen närvarar i mån av tid. Målsättningen är att föräldrar ska bli bättre på att prata med sina barn om droger och söka samarbete mellan föräldrarna, samt att skolans personal ska vara bekväma med att ta upp droger i sin undervisning och känna sig trygga i att svara på frågor om detta.

Visa att du bryr dig

Programmet vänder sig till elever i grundskolans årskurs 9 till gymnasiet årskurs 2, deras föräldrar och skolpersonal. Även detta program är universellt. Insatsen består av tre till sju lärarledda lektioner som bygger på konkret faktakunskap om cannabis. Till varje lektion finns även extramaterial. Lärarna får en endagsutbildning bestående av en föreläsning kring cannabis av MiniMaria vid Framtid Stockholm samt genomgång av lektionsupplägget av projektledarna från stadsdelen. Skolorna får också vid behov kontakta projektledarna inom stadsdelen under det att programmet genomförs och de får erbjudande om ett handledningstillfälle. Målet med utbildningen är att lärarna ska bli trygga med att genomföra lektioner om cannabis samt att de ska få en ökad kunskap om cannabis, dess effekter och påverkan.

I programmet ingår också att lärarna skickar hem ett (ibland två) brev till föräldrarna om föräldraskap och förhållningssätt kring unga och cannabis. Det ingår även ett föräldramöte där projektledarna från stadsdelen informerar föräldrar om cannabis. Föräldramötet syftar till att stärka föräldrar och ge dem en ökad kunskap om cannabis samt möjlighet att diskutera gemensamma förhållningsregler. Målet är att föräldrar ska vara tydliga med sin egen inställning till cannabis och prata med sina tonåringar om detta på ett varmt och öppet sätt. I lektionsupplägget för *Visa att du bryr dig* ingår också att eleverna, efter att de haft samtliga lektioner, gör ett förslag på ett brev adresserat hem till sina föräldrar. Detta brev skickas via skolan och syftet är att sammanställa vad eleverna arbetat med samt en del tips till föräldrarna utifrån den kunskap *Visa att du bryr dig* har genererat.

Syfte

Syftet med denna rapport är att utvärdera de två cannabispreventiva program som beskrivits ovan. Programmen skiljer sig något åt men utvärderingen innehåller följande gemensamma frågeställningar:

Frågeställningar

1. Har eleverna vid uppföljningsmätningen förändrat sin användning av cannabis?
2. Har eleverna vid uppföljningsmätningen förbättrat sin förmåga att stå emot grupstryck och kunna säga nej?
3. Har eleverna vid uppföljningsmätningen förändrat sin attityd till cannabis?
4. Har eleverna vid uppföljningsmätningen i större utsträckning samtalat kring cannabis med sina föräldrar?
5. Hur upplevde lärarna de båda programmen?

Metod

Design

Studien har anlagts som en observationsstudie med en icke-experimentell studiedesign, där vi följt de klasser som tagit del av respektive program. Studien har genomförts i de två stadsdelar som utvecklat programmen och där det redan fanns en struktur för implementering. Medverkande klasser utgör därmed ett bekvämlighetsurval, d.v.s. består av de skolor och klasser som projektledarna kunnat rekrytera genom mailutskick och telefonsamtal till skolorna. Studien omfattade en baslinjemätning under vårterminen 2016 (innan insatserna startade) och en uppföljningsmätning ca 9-10 månader efter baslinjemätningen. Studien är godkänd av Regionala etikprövningsnämnden i Stockholm.

Rekryteringsarbetet genomfördes av projektledarna i respektive stadsdel, då de hade ett upparbetat samarbete med skolorna samt vet vilka skolor som har utbildning i insatserna. Målet var att inkludera totalt 12 klasser (ca 360 elever) och att 6 klasser skulle få respektive program. Resultatet av rekryteringsarbetet blev att till programmet *Yolo- ta hand om ditt liv* rekryterades sex klasser i årskurs 7 vilka var fördelade på två skolor; en klass i en skola (31 elever) och fem klasser i den andra skolan (27,25, 21, 28 respektive 26 elever), sammanlagt 158 elever. Till programmet *Visa att du bryr dig* rekryterades fem klasser från två skolor med sammanlagt 104 elever (30, 33, 15, 17 respektive 9 elever). Eleverna gick första och andra året på gymnasiet.

Datainsamling

Föräldrar informerades om studien och vad medverkan innebar via ett brev till sin hemadress.

Föräldrar till elever på högstadiet fick även information om att de hade möjlighet att avböja sitt barns medverkan genom att återsända en förfrankerad blankett till forskningsansvarig. Gymnasieeleverna beslutade själva om sin medverkan vid datainsamlingstillfällena eftersom de var över 16 år.

Baslinjemätning och uppföljningsmätning genomfördes i skolan på lektionstid via webbenkät eller pappersenkät, och administrerades vid båda tillfällena av en person från forskarteamet på STAD. Vid datainsamlingstillfällena närvarade personal från forskningsteamet samt lärare från medverkande skola. Eleverna informerades skriftligt och muntligt om syftet med studien, om att deras deltagande var frivilligt och att alla resultat redovisas på gruppnivå. Enkäten tog ca 10-15 minuter att besvara och eleverna fick en biobiljett som tack för sin medverkan.

Frågor och mätinstrument

Elevenkät

Enkäten innehöll dels bakgrundsfrågor kring eleven, familjebakgrund (föräldrars utbildning/sysselsättning samt hur mycket fickpengar man har att röra sig med), dels egenrapporterad skolprestation och skoltrivsel (hög, medium, låg).

Till gymnasieeleverna ställdes nio frågor om *drogkonsumtion*. En fråga kring användning av tobak, två kring berusningsdrickande, tre om användning av alkohol/cannabis/andra illegala droger under de senaste 12 månaderna, samt tre frågor om debutålder för drogkonsumtion. Till högstadijeleverna ställdes tre frågor om drogkonsumtion; om de någon gång rökt cigaretter/druckit alkohol/provat annan drog än alkohol. Gymnasieeleverna fick vidare besvara *CES-DS*; *Center for Epidemiological Studies Depression Scale*, som innehåller 20 frågor om hur man känt sig den senaste veckan i en skala med fyra svarsalternativ från ”Inte alls” till ”Ofta”. Högstadijeleverna besvarade istället *Livets stege* (Kling & Sundell, 2006), som är en skattningsskala för unga där de kan skatta sin livskvalitet på en skala 1–10.

Enkäten innehöll vidare tre frågor om huruvida *föräldrar pratat om sin syn på alkohol och droger* med sin tonåring, med svarsalternativ från ”Nej” till ”Vi pratar ofta om det”. Två frågor ställdes kring *normbrytande kamrater* avseende bruk av alkohol och narkotika, med svarsalternativ från ”Ingen” till ”De flesta”. *Kamrattryck* mättes genom två frågor från studien *Steg för Steg* (Skärstrand, Sundell & Andreasson, 2014); ”Jag är bra på att stå emot kompistryck” och ”Jag gör ofta som mina kompisar, även om jag vet att de gör fel” med svarsalternativen ”Stämmer inte” till ”Stämmer mycket bra” på en 4-gradig skala. För att få en bild av elevernas förtroende för sina föräldrar användes skalan *Child disclosure subscale* med fem frågor om hur mycket och vad de unga berättar för sina föräldrar (Kerr & Stattin, 2000). Med *Drug Refusal Assertiveness Scale* (Wills et al, 1989) mättes förmåga att stå emot erbjudande om droger.

Lärarenkät

En enkät genomfördes med medverkande lärare med syfte att undersöka deras uppfattning om programmen. Lärarnas uppfattning om programmen har betydelse för sannolikheten att programmen kommer att kunna implementeras i ordinarie verksamhet.

Statistiska analyser

Vid statistiska analyser av materialet användes andelar (procent) och medianvärden. För att signifikantesta skillnader i svarsfördelning mellan bas- och uppföljningsmätning för variabler med mer än två svarsalternativ användes ett s.k. ranknings-summa test (Wilcoxon). För variabler med två svarsalternativ användes logistisk regression för upprepade mätningar. Båda dessa metoder tar hänsyn till att ett beroende föreligger mellan bas- och uppföljningsmätning. Signifikansnivån sattes till 0.05.

Resultat

Resultaten redovisas separat för de båda programmen. De resultat som presenteras i tabeller baseras på de elever som besvarat både baslinjemätning och uppföljningsmätning d.v.s. 81 elever i årskurs 7 och

59 elever i första och andra årskursen på gymnasiet. Alla elever har inte svarat på samtliga frågor vilket gör att svarsfrekvensen ser olika ut på olika frågor. Frågor om negativa upplevelser av programmen ställdes inte och några spontana rapporteringar om negativa upplevelser har inte inkommit.

Yolo- ta hand om ditt liv

Svarsfrekvens och bortfall

Endast svarsfrekvensen redovisas uppdelad på skola, övriga resultat redovisas för de två medverkande skolorna sammanslagna. Föräldrar till tre elever meddelade att de inte ville att deras barn skulle delta i studien. Bortfall för respektive skola vid baslinjemätningen är 26 procent respektive 19,5 procent.

Tabell 1. Svarsfrekvensen i högstadiet uppdelat på skola, antal (procent)

	Skola 1	Skola 2
Antal elever (procent)	127 (100,0)	31 (100,0)
Inkomna baslinjeenkäter	94 (74,0)	25 (80,6)
Inkomna uppföljningsenkäter	89 (70,1)	17 (54,8)
Inkommit med både baslinje- och uppföljningsenkät	65 (51,2)	16 (51,6)

Bakgrundsvariabler

För medverkande elever i *Yolo – ta hand om ditt liv* besvarades baslinjeenkäten av 119 elever, varav 43 procent var flickor. Nästan hälften av eleverna (45 procent) var osäkra på sina föräldrars utbildning medan ungefär 49 procent uppgav att deras föräldrar har universitets/högskoleutbildning bestående av ett års studier eller mer. När det gäller föräldrars sysselsättning yrkesarbetar merparten av föräldrarna (98 procent). Eleverna skattade i huvudsak sin familjs ekonomi som god. De flesta eleverna upplevde att deras ekonomiska situation är ungefär lika bra (62,8 procent) eller lite/mycket bättre i jämförelse med andra familjer (32,1 procent). Det fanns dock ett fåtal elever som uppgav att deras familj hade det lite sämre ekonomiskt jämfört med andra (5,1 procent).

Tabell 2. Bakgrundsvariabler redovisat på högstadieskolorna tillsammans.

	Antal	Procent
Kön		
Flickor	35	43.2
Pojkar	46	56.8
Föräldrarnas utbildning		
Grundskola / folkskola	2	2.5
Gymnasium / yrkesskola	3	3.8
Universitet / högskola 1 - 3 år	14	17.5
Universitet / högskola > 3 år	25	31.2
Vet inte	36	45.0
Föräldrarnas sysselsättning		
Arbetar	79	97.6
Studerar	1	1.2
Annat/ vet ej	1	1.2
Elevens egen upplevelse av familjens ekonomi i jämförelse med andra familjer		
Mycket sämre	0	0.0
Lite sämre	4	5.1
Ungefär lika	49	62.8
Lite bättre	18	23.1
Mycket bättre	7	9.0

Risk- och skyddsfaktorer vid baslinjemätningen

Eleverna skattade sin livskvalitet i ett intervall mellan 1–10 där 1 är ”sämsta tänkbara liv” och 10 är ”bästa tänkbara liv”. Skattningen har ett medianvärde på 7 och hälften av eleverna befinner sig mellan 5 och 8 poäng.

Skattningen av elevernas förtroende för föräldrarna baseras på fem frågor om hur mycket de berättar för sina föräldrar. Intervallet består av 5 steg från ”Inte alls” till ”Väldigt mycket”, sammantaget är medianvärde 3,6 och hälften av eleverna befinner sig mellan 2,8 och 4 på skalan (se Bilaga 1, Tabell 6). Nästan alla elever ansåg att de har någon vuxen som de litar på (96 procent). På frågan vem man vänder sig till vid problem och svårigheter är det vanligaste svaret ”Mamma” och ”Kompisar”. När det kommer till trivseln i skolan varierar den något och visar en spridning över hela skalan; 24 procent av eleverna trivs ”Dåligt/Mycket dåligt”, medan 20 procent trivs ”Mycket bra” och 38 procent av eleverna trivs ”Sådär” (se Bilaga 1, Tabell 6).

Drygt 22 procent (10 flickor, 8 pojkar) uppgav att de hade någon eller några kamrater som regelbundet använde alkohol, medan 11 procent (4 flickor, 5 pojkar) uppgav att de hade någon kamrat som använde narkotika (Tabell 3).

Tabell 3. Kamrater som använder alkohol och droger

Kamrater som använder	Flickor		Pojkar	
	Antal	procent	Antal	Procent
Alkohol				
Ja	10	28,6	8	17,4
Nej	23	65,7	35	76,1
Vet inte	2	5,7	3	6,5
Narkotika				
Ja	4	11,8	5	11,1
Nej	27	79,4	39	86,7
Vet inte	3	8,8	1	2,2

Alkohol och narkotika vid baslinjemätningen

En fjärdedel av eleverna (11 flickor, 8 pojkar) i årskurs 7 rapporterade vid baslinjemätningen att de provat att dricka alkohol. Det var mer vanligt förekommande att ha druckit alkohol än att ha provat att röka tobak och endast en elev rapporterade att hen provat någon annan drog. 15 procent (6 flickor och 6 pojkar) uppgav att de blivit bjudna på alkohol hemma (Tabell 4).

Nästan 40 procent av eleverna uppgav att deras föräldrar aldrig talar med dem om sin inställning till alkohol. Motsvarande andel avseende samtal med föräldrar om cannabis var 76 procent och gällande andra illegala droger 55 procent. Svaren har medianvärden på 1 och 2 som betyder ”Nej” respektive ”Ja, i förbigående” (se Bilaga 1, Tabell 7).

Nästan 80 procent av eleverna svarade att det skulle vara lätt att tacka nej till ett erbjudande om att prova cannabis, drygt 12 procent uppgav att det skulle vara medelsvårt och drygt 7 procent att det skulle vara svårt att säga nej. I gruppen som svarade att det skulle vara ”medelsvårt/svårt” att tacka nej, var det 10 pojkar och 6 flickor.

Tabell 4. Baslinjevärden gällande att ha provat tobak, alkohol och narkotika/ högstadiet

	Flickor		Pojkar	
	Antal	Procent	Antal	Procent
Provat att röka				
Ja (n=11)	7	20,6	4	8,7
Nej (n= 69)	27	79,4	42	91,3
Provat att dricka alkohol				
Ja (n=19)	11	32,4	8	18,6
Nej (n=58)	23	67,6	35	81,4
Provat annan drog än alkohol				
Ja (n=1)	1	3,1	0	0,0
Nej (n=75)	31	96,9	44	100,0
Blivit bjuden på alkohol av föräldrarna				
Ja (n=12)	6	17,7	6	13,0
Nej (n= 68)	28	82,3	40	87,0

Förändringar över tid

Ungefär 25 procent av eleverna (n=19) uppgav att de provat alkohol vid baslinjemätningen. Vid uppföljningsmätningen var det 42 procent, d.v.s. ytterligare 13 elever, som uppgav att de någon gång provat alkohol. Skillnaden är statistiskt signifikant. Vad gäller att ha provat någon annan drog än alkohol så var det en elev som uppgav detta vid baslinjemätningen och ytterligare en elev hade sedan provat någon annan drog än alkohol vid uppföljningsmätningen (se Bilaga 1, Tabell 5). Skillnaden är inte statistiskt signifikant.

Däremot var det vid uppföljningen fler elever som uppgav att deras föräldrar har pratat med dem om sin inställning till alkohol, cannabis och andra illegala droger. Skillnaden mellan baslinjemätningen och uppföljningen är statistiskt signifikant (se Bilaga 1, Tabell 7).

När det gäller frågeställningen om att kunna motstå erbjudande att prova cannabis så var tilltron till den egna kapaciteten redan hög vid baslinjemätningen, endast 5 procent av eleverna ansåg att det skulle vara svårt att motstå om de blev bjudna på cannabis och det fanns ingen signifikant skillnad vid uppföljningsmätningen (se Bilaga 1, Tabell 7).

Visa att du bryr dig

Svarsfrekvens och bortfall

I Tabell 8 nedan redovisas svarsfrekvens för respektive medverkande gymnasieskola.

Resultatredovisningen baseras på de 59 elever som deltog vid både baslinje- och uppföljningsmätning (Tabell 8). Bortfallet för respektive skola var 18,6 procent respektive 36,5 procent.

Tabell 8. Svarsfrekvens uppdelat per skola, antal (procent)

	Skola 1 (åk1)	Skola 2 (åk 2)
Antal elever (procent)	63 (100,0)	45 (100,0)
Inkomna baslinjeenkäter	40 (63,5)	35 (85,4)
Inkomna uppföljningsenkäter	45 (71,4)	33 (80,5)
Inkommit med både baslinje- och uppföljningsenkät	30 (47,6)	29 (70,7)

Bakgrundsvariabler

Baslinjemätningen besvarades av totalt 75 elever, varav 44 procent var flickor. Eleverna rapporterade att lite fler än 80 procent av föräldrarna har universitets- eller högskoleutbildning bestående av ett år eller längre. Drygt hälften av eleverna (54 procent) uppgav att familjens ekonomi är lite bättre eller mycket bättre än andras, nästan 40 procent uppgav att den är ungefär lika, medan knappt 7 procent uppgav att den var lite sämre i jämförelse med andra familjers ekonomi (Tabell 9).

Tabell 9. Bakgrundsvariabler

	Antal	Procent
Kön		
Flickor	26	44,1
Pojkar	33	55,9
Föräldrarnas högsta utbildning		
Grundskola/folkskola	1	1,7
Gymnasium/yrkesskola	5	8,5
Universitet/högskola 1 - 3 år	9	15,2
Universitet/högskola > 3 år	40	67,8
Vet inte	4	6,8
Föräldrarna har ett förvärvsarbete		
Ja	57	96,6
Nej	2	3,4
Familjens ekonomi i jämförelse med andra familjer		
Mycket sämre	0	0,0
Lite sämre	4	6,8
Ungefär lika	23	39,0
Lite bättre	20	33,9
Mycket bättre	12	20,3

Risk- och skyddsfaktorer vid baslinjemätningen

En majoritet av eleverna (93 procent) uppgav att de trivs i huvudsak mycket bra eller bra i skolan. När det gäller hur mycket de berättar för eller delger sina föräldrar ligger de i mitten av skalan, som går från 1–5 och medianen var 3,6 med ett kvartilavstånd på 0,8. Endast en elev uppgav 1 på skalan (se Bilaga 2, Tabell 10).

Med mätinstrumentet CES-DS mättes psykisk ohälsa, och resultaten visar att 42 procent av eleverna har en poäng över tröskelvärdet 16 poäng, som är gränsen för indikation på depression (se Bilaga 2, Tabell 11).

När det gäller normbrytande kamrater (kamrater som regelbundet använder alkohol och/eller använder narkotika) uppgav 62 procent av eleverna att en del/de flesta av deras kompisar använder alkohol och/eller har provat narkotika. När det gäller att ha kompisar som regelbundet använder alkohol var det omkring 75 procent (21 flickor, 22 pojkar) som angav att så är fallet. När det gäller att ha kompisar som provat narkotika så uppgav 26 elever (13 flickor, 13 pojkar) att de har sådana kompisar (Tabell 12).

Tabell 12. Kamrater som använder alkohol och narkotika

Kamrater som använder:	Flickor		Pojkar	
	Antal	Procent	Antal	Procent
Alkohol				
Ja	21	84,0	22	66,7
Nej	4	16,0	10	30,3
Vet inte	0	0,0	1	3,0
Narkotika				
Ja	13	52,0	13	39,4
Nej	10	40,0	18	54,5
Vet inte	2	8,0	2	6,1

Alkohol, rökning och narkotika vid baslinjemätningen

Det var fler elever som uppgav att de har provat alkohol än som har provat att röka tobak. Nästan 30 procent av eleverna rapporterade att de provat att röka cigaretter medan ungefär 5 procent röker varje dag. En större andel elever, 74 procent, uppgav att de provat att dricka alkohol varav andelen flickor och pojkar är ungefär lika stor (Tabell 13). Ungefär 38 procent av eleverna uppgav att de dricker alkohol 2 - 4 gånger i månaden. Majoriteten drack alkohol för första gången då de var yngre än 16 år, medan debutåldern för att ha provat cannabis var högre. Bland de 10 elever som provat cannabis hade 8 elever provat efter att de fyllt 16 år. Bland de elever som uppgav att de använder cannabis är det vanligast att använda cannabis en gång i månaden eller mer sällan (16 procent). En elev uppgav att hen har testat en annan illegal drog än cannabis (se Bilaga 2, Tabell 14). Det fanns inte signifikant fler cannabisanvändare i gruppen som uppvisade symptom på depression enligt svaren CES-DS.

Vid analyser av samtliga elever som besvarat baslinjemätningen, fanns inga könsskillnader med avseende på att ha provat cannabis. Totalt uppgav 13 av 51 elever att de provat cannabis och av dessa var 6 flickor (20 procent) och 7 pojkar (17 procent).

Resultaten visar att 89 procent av eleverna haft samtal med sina föräldrar om alkohol, 67 procent har haft samtal om cannabis och 72 procent om andra illegala droger. Resultaten indikerar att pojkarnas föräldrar i högre grad har haft samtal om illegala droger än flickornas, men för övrigt syns endast en marginell skillnad mellan könen.

Tabell 13. Baslinjevärden gällande att ha provat alkohol, cannabis och annan drog/gymnasiet

Variabel	Flickor		Pojkar	
	Antal	Procent	Antal	Procent
Provat att dricka alkohol				
Ja	19	76,0	24	72,7
Nej	6	24,0	9	27,3
Provat cannabis				
Ja	5	20,8	5	15,2
Nej	19	79,2	28	84,8
Provat annan illegal drog				
Ja	0	0,0	2	6,1
Nej	24	100,0	31	93,9

Förändringar över tid

Resultaten visar ingen statistiskt signifikant skillnad över tid vad gäller elevernas användning av alkohol, cannabis och andra droger (Tabell 14). Resultaten visar heller ingen statistiskt signifikant skillnad över tid vad gäller andelen föräldrar som pratat med sina barn om sin inställning till alkohol, cannabis och andra illegala droger. Majoriteten av föräldrarna hade enligt elevrapporteringen redan vid baslinjen talat med sina barn om alkohol och illegala droger (se Bilaga 2, Tabell 15).

Inte heller den upplevda förmågan att kunna motstå erbjudande om att prova cannabis förändras signifikant mellan baslinjemätning och uppföljning. Majoriteten av eleverna uppgav att det skulle vara mycket lätt att motstå ett erbjudande att prova cannabis (Bilaga 2, Tabell 15).

Tabell 14. Förändringar mellan baslinjemätning och uppföljning med avseende på alkohol och andra droger

Provat alkohol vid baslinjen	Provat alkohol vid uppföljningen		
	Ja	Nej	
Ja (n=42)	42	0	Z= 1,49
Nej (n=13)	4	9	P = 0,136
Provat cannabis vid baslinjen	Provat cannabis vid uppföljningen		
	Ja	Nej	
Ja (n=9)	9	0	Z=1,65
Nej (n=45)	3	42	P = 0,098
Provat annan drog vid baslinjen	Provat annan drog vid uppföljningen		
	Ja	Nej	
Ja (n=2)	2	0	Z= 1,46
Nej (n=53)	2	51	P = 0,146

Lärarenkät

Yolo - ta hand om ditt liv

Tio lärare tog i olika grad del av programmet *Yolo- ta hand om ditt liv* inom ramen för studien, varav fem lärare besvarat enkäten. Tre av fem har gått hela utbildningen för lärarna, en har gått en del och av dessa uppgav alla att utbildningen var bra, en lärare uppgav också att den delvis gav ny kunskap. På frågan ”Beskriv vad du anser vara materialets och/eller arbetssättets styrka och svaghet” underströk en lärare att den enda svagheten är ”att projektet blir ett engångsprojekt”. Alla gav på olika sätt uttryck för att de anser att materialet är bra och att frågorna som ligger till grund för diskussionerna är bra att arbeta med. Dock, menade en lärare, är det relativt viktigt att ha en samtalsledare som är bra på att leda diskussionen. En annan lärare ansåg att det är svårt att ha 4–5 grupper med elever som ska diskutera i ett och samma klassrum. För att få optimalt utfall bör det finnas mer lugn och ro.

Vi bad även lärarna beskriva hur de upplevde att det var att prata med eleverna om projektets frågor. Fyra av fem gav uttryck för att det var relativt lätt att prata och intressant att lyssna på elevernas resonemang. En lärare ansåg att de som undervisande lärare inte är de rätta personerna att hålla i undervisningen eftersom eleverna nog blev nervösa eller att det kändes jobbigt med en lärare närvarande.

Fyra av fem lärare ansåg att deras skola ska fortsätta använda programmet. En lärare var osäker; hen ansåg att det är bra att tala om dessa frågor men vet inte om hen anser att just detta upplägg är ”optimalt”.

Visa att du bryr dig

På gymnasiet har fem lärare på olika sätt medverkat i implementeringen av programmet inom ramen för studien och tre av dem har svarat på enkäten. Alla tre var också med på det förberedande utbildningstillfället.

Alla tre uppgav att utbildningen för lärarna var mycket bra; bra med fakta, bra att det var kopplat till källor och färdigt att använda. Alla ansåg även att materialet som ligger till grund för undervisningen var bra. På frågan om materialet och arbetssättets styrka och svaghet svarade två av lärarna att det var bra att det var baserat på statistik och forskning. Majoritetsmissförståndet är förhärskande, ansåg en lärare, och underströk att det är vanligt att tro att de flesta har provat. På frågan hur de upplevde att det var att prata med eleverna i klassen, svarade två lärare att det var mycket intressant, men, påpekade den ena läraren, man måste vara väl förberedd. En av lärarna beskrev att det blev tydligt att det fanns många olika attityder i samma klass. Den tredje läraren uppgav att svagheten ligger i att det blir ”lite för stort fokus på statistik”. Alla ansåg slutligen att skolan bör fortsätta att använda programmet.

Diskussion

Syftet med denna rapport var att utvärdera två cannabisförebyggande program. I studien ingick två grupper; en högstadiegrupp, d.v.s. årskurs 7, som använt programmet *Yolo- ta hand om ditt liv* och en gymnasiegrupp, d.v.s. årskurs 1 och 2, som använt programmet *Visa att du bryr dig*.

Båda programmen som vi följt i denna rapport har som mål att förmå föräldrar att tydliggöra en restriktiv inställning gentemot cannabis och sin positiva förväntan på att barnen avstår cannabis och andra droger. I vår baslinjemätning ser vi att en elev har provat annan drog än alkohol men att alkoholdebuten skett hos en fjärdedel av eleverna i årskurs 7. En signifikant ökning mellan baslinjemätning och uppföljning gällande andel elever i årskurs 7 som alkoholdebuterat noterades också, vilket var förväntat. Det visade sig att nästan 18 procent av föräldrarna har bjudit sina 13–14-åringar på alkohol och 39 procent av eleverna uppgav att deras föräldrar aldrig talat med dem om alkohol. När det kommer till cannabis så uppgav 66 procent att de aldrig talat med sina föräldrar om detta. Programmet *Yolo- ta hand om ditt liv* ger föräldrar och lärare faktakunskap som ska göra det enklare att diskutera alkohol och illegala droger med eleverna. Våra resultat ger ett visst stöd för att detta syfte uppnås, vi ser att en större andel föräldrar har samtalat med sina barn om både alkohol och illegala droger vid uppföljningen.

Att ha testat cannabis är vanligare i gymnasiets årskurs 2 än i grundskolans årskurs 9. I Stockholm har 7 procent av flickorna och 11 procent av pojkarna i årskurs 9 uppgett att de använt narkotika någon gång i livet. På gymnasiet är motsvarande siffror 20 procent av flickorna och 29 procent av pojkarna (Stockholmsenkäten, 2016). Resultaten i föreliggande undersökning visar likartad grad av förekomst.

Även gymnasieprogrammet *Visa att du bryr dig* syftar till att ge föräldrar och lärare bättre kunskap om cannabis för att förbereda dem på samtal med sina tonåringar. Resultaten i föreliggande studie indikerar visserligen att fler föräldrar har talat med sina tonåringar om alkohol och andra droger vid uppföljningen men förändringen är inte statistiskt signifikant. Det ska noteras att en majoritet av föräldrarna redan talat med sina tonåringar om alkohol och andra droger vid baslinjemätningen. Det ska också tilläggas att vi inte vet hur dessa samtal kring alkohol och andra droger tar sig uttryck och vad de innehåller; bara att eleverna har rapporterat att det sker. Programmet förespråkar att föräldrarna kommunicerar en restriktiv attityd men denna kan förmedlas på många sätt. Det finns dock belägg för att en restriktiv attityd och aktiv föräldrakontroll är associerat med mindre berusningsdrickande hos unga (Skärstrand, Sundell & Andreasson, 2014; Piko & Kovacs, 2010; Cleveland et al., 2008; Miller-Day, 2008, Strandberg, 2014) även om det finns indikationer på att flickor och pojkar påverkas något olika (Danielsson, Romelsjö & Tengström, 2011). Med ökad kunskap hos föräldrarna om cannabis och andra illegala droger är det också möjligt att innehållet i samtalet förändras, vilket kan vara ett ämne för framtida studier.

I denna undersökning rapporterade en majoritet av gymnasieeleverna att de tror att de lätt skulle kunna tacka nej till cannabis om de blir erbjudna att prova. Marginalen för förbättring är därmed, precis som för högstadieeleverna, mycket liten. Sedan är frågan om elevernas svar speglar de verkliga val som de gör i sin vardag eller om de tolkar frågan på ett sätt som inte var avsett. Med tanke på att 20–29 procent av gymnasieeleverna uppgav att de provat cannabis, och därmed sagt ja till att prova, så är det relevant att fundera över elevernas tolkning av frågan. Det svar eleven ger kan även vara ett svar som betyder ”om jag vill så tycker jag att det är lätt/mycket lätt att säga nej”. Men om man inte vill säga ”nej” kan man fortfarande anse att det vore fullt möjligt att säga ”nej” om man själv önskade göra det.

Det är värt att notera att 25 av de 59 gymnasieelever (42 procent) som besvarat både baslinjemätning och uppföljningsmätning har indikationer på depressionssymtom vid baslinjemätningen. I vår undersökning kan vi dock inte se att de elever som vid baslinjemätningen fick indikationer på depression drack mer eller i högre utsträckning provat cannabis. Vi kan bara konstatera att siffrorna förefaller aningen höga och att detta kan vara värdefullt att beakta vid framtida interventioner. Vi vill dock understryka att eleverna inte behöver vara deprimerade i klinisk betydelse, screeningverktyg av denna karaktär är till sin utformning överinklunderande och i förekommande fall återkommer man till de screenade för att utforska om indikationerna är tillfälliga eller tecken på en befast depression. Dock har det under senaste åren framkommit att den psykiska ohälsan hos unga gradvis ökar, och att nästan en av tre unga mellan 16–24 år har idag besvär av ängslan, oro eller ångest (Folkhälsomyndigheten 2017; Myndigheten för ungdom och civillsamhällesfrågor, 2016).

Skolorna i Sverige kan fritt välja vilket/vilka program eller material de vill använda i sitt ANDT-arbete. De cannabisförebyggande program som utvärderats här har tagits fram av och är tänkta att förvaltas av två olika stadsdelsförvaltningar i Stockholms stad. Rapportens lärarenkät indikerar att båda programmen har möjlighet att tas väl emot hos lärarna som ska arbeta med dem. Detta i sig är ett betydelsefullt resultat då ett vanligt problem är dålig eller ofullständig implementering av preventionsprogrammets aktiviteter och förhållningssätt (Ingemarson et al., 2014; Ringwalt et al., 2003; Bertram et al., 2015; Myndigheten för ungdom och civilsamhällesfrågor, 2016). Om lärarna, som i detta fall, anser att aktiviteterna är meningsfulla och att de får stöd och bra fakta, är sannolikheten större att de kommer att fortsätta att använda metoden och materialet. Båda programmen innefattar aktiviteter som gör att samarbetet mellan olika yrkesgrupper i och utanför skolan stärks i och med att lärarna får direktkontakt med preventionssamordnare och fältassistenter och därmed kontinuerligt kan dela information rörande alkohol och droger. Eftersom flertalet studier visat att multimodala projekt (där olika aktörer i lokalsamhället agerar gemensamt och där flera tillgänglighetsbegränsande insatser ingår) har kunnat minska konsumtionen av alkohol hos unga är det gynnsamt att konsekvent bygga robusta nätverk mellan olika grupper och aktörer, såsom föräldrar, socialarbetare, polis, lärare och elever (SBU, 2015; Myndigheten för ungdom och civilsamhällesfrågor, 2016).

Studiens begränsningar

Det finns metodologiska begränsningar i denna studie som är viktiga att ha i åtanke när vi ser på resultaten och dess generaliserbarhet. Frånvaron av kontrollgrupp och randomisering gör att vi inte kan säkerställa om de skillnader mellan baslinjemätningen och uppföljningen som vi ser är ett resultat av programmen, eller om de skulle uppstått ändå.

Rekommendationer

Denna studie kan ses som en utvärdering av ett pilotprojekt då projektets omfattning varit relativt begränsad. Vidare har ingen kontrollgrupp (som inte tagit del av någon preventionsinsats) följts parallellt, vilket gör det svårt att uttala sig om kausalitet, det vill säga huruvida eventuella förändringar över tid beror på programmet. Dock visar resultaten att det är en betydande andel elever som själva har provat cannabis, eller har vänner som har gjort det, vilket pekar mot att program såsom *Yolo – ta hand om ditt liv* och *Visa att du bryr dig* är motiverade. Denna utvärdering visar också på vissa positiva utfall då en större andel föräldrar hade talat med sina barn och unga om sin syn på alkohol och andra droger vid uppföljningsmätningen. Det är rimligt att anta att den information och kunskap som de bägge programmen bidrar med ökar sannolikheten för samtal hemma eftersom de innefattar kunskapsstillförelse om droger för både elever och föräldrar. Dessutom rapporterade lärarna om goda erfarenheter från programmen då både lärare och elever lärde sig mer om droger och att diskussionerna med eleverna var engagerande och intressanta. Det bör också tilläggas att det är

värdefullt att samtliga lärare på en skola får samma information om cannabis och ett gemensamt verktyg för att arbeta med frågan. Detta för att säkerställa att engagemanget i frågan blir ett gemensamt ansvar samt att det vilar på gemensam kunskap. Något som många preventionsprogram inkluderar för att öka sannolikheten för att uppnå positiva förändringar är så kallade booster-tillfällen (Guo et al., 2015; Agabio et al., 2015). En sådan booster-lektion skulle kunna ges ungefär ett halvår efter programmets genomförande. Sammantaget visar resultaten från denna studie att användningen av de bägge programmen är lovande och kan komma att bli viktiga komponenter för att uppmärksamma och reducera användandet av cannabis bland elever. För att kunna påvisa kausala samband och därmed uttala sig om effekter skulle användningen av programmen behöva följas upp i en större randomiserad kontrollerad studie. En sådan studie bör även inkludera en utvärdering av lärarnas och skolans erfarenheter av implementering och kunskapsutveckling.

Referenser

- Agabio1, R., Trincas, G., Floris, F., Mura, G., Sancassiani, F., Angermeyer, M.C. A Systematic Review of School-Based Alcohol and other Drug Prevention Programs. (2015) *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*, (11), (Suppl 1: M6), 102-112.
- Ariza, C., Pérez, A., Sánchez-Martínez, F., Diéguez, M., Espelt, A., Pasarín, M. I., . . . Nebot, M. (2013). Evaluation of the effectiveness of a school-based cannabis prevention program. *Drug Alcohol Depend*, 132(1–2), 257-264.
- Bellis, M.A., Hughes K., McVeigh J., Thomson R., Luke, C. (2005). Effects of nightlife activity on health. *Nursing Standard*, 19(30), 63-71.
- Bertram, M.B., Blase, K. A., Fixsen, D.L. Improving Programs and Outcomes: Implementation Frameworks and Organization change. (2015). *Research on Social Work Practice*, 25(4), 477-487.
- CAN. (2016). Skolelevers drogvanor 2016. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Carmen del Rio, M., Alvarez, F.J. Presence of illegal drugs in drivers involved in fatal road traffic accidents in Spain. (2000). *Drug Alcohol Depend*, 57(3), 177-82.
- Cleveland, M.J., Feinberg, M.E., Bontempo, D.E., Greenberg, M.T. (2008). The Role of Risk and Protective Factors in Substance Use Across Adolescence. *Journal of Adolescent Health*, (43), 157–164.
- Crane, N.A., Schuster, R.M., Fusar-Poli, P., Gonzalez, R. Effects of Cannabis on Neurocognitive Functioning: Recent Advances, Neurodevelopmental Influences, and Sex Differences. (2013) *Neuropsychol Rev*, Jun;23(2), 117-37.
- Danielsson, A.K., Romelsjö, A., Tengström, A. Heavy episodic drinking in early adolescence: gender-specific risk and protective factors. (2011). *Subst Use Misuse*, 46(5), 633-43.
- Dean, L., Fixsen, K., Blasé, A., Naoom, S.F., Wallace, F. (2009). *Core Implementation Components*. *Research on Social Work Practice*, 19(5), 531-540.
- Fergusson, D.M., Boden, J.M. Cannabisuse and later life outcomes. (2008). *Addiction*, (103), 969-976.
- Folkhälsomyndigheten. (2017). *Psykisk hälsa och somatiska besvär bland skolelever*. Hämtad 2017-05-18 från <https://www.folkhalsomyndigheten.se/folkhalsorapportering-statistik/folkhalsans-utveckling/halsa/psykisk-ohalsa/psykiska-och-somatiska-besvar-bland-skolelever/>
- Grann, M., Fazel, S. Substance misuse and violent crime: Swedish population study. (2004). *British Medical Journal*, 328(7450), 1233-4.
- Guo, J.L., Lee, T.C., Liao, J.Y., Huang, C.M. (2015). Prevention of Illicit Drug Use Through a School-Based Program: Results of a Longitudinal, Cluster-Randomized Controlled Trial. *Journal of Adolescent Health*, (56), 314-322
- Guttormsson, U., Raninen, A., Leifman, H. (2013). *Vad vet vi om cannabisanvändning bland unga? Några vanliga frågeställningar om cannabis samt empiriska analyser av skolelevers drogvanor*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Ingemarson, M., Rubenson, B., Bodin, M., Guldbrandsson, K. (2014). Implementation of a school-wide prevention programme-teachers' and headmasters' perceptions of organizational capacity. *Evaluation and Program Planning*, (4), 48-54.
- Kling, A., Sundell, K. (2006). *Komet för föräldrar. En verksamhetsutvärdering av föräldrars deltagande och upplevelse av programmet Komet* (FoU-rapport 2006:13). Stockholm: FoU-enheten, Stockholms stadsledningskontor.

- Lalander, P. (2001). *Hela världen är din - en bok om unga heroinister*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Manrique-Garcia, E. (2014). *Cannabis, schizofrenia and other psychoses: Longitudinal a studies on Swedish conscripts* (Doctoral thesis, Karolinska Institutet). Stockholm: Universitetservice.
- Meier, M.H., Caspi, A., Ambler, A., Harrington, H., Houts, R., Keefe, R.S.E., ...Moffitt, T.E. (2012). Persistent cannabis users show neuropsychological decline from childhood to midlife. *PNAS*, *109*(40).
- Miller-Day, M. (2008). Talking to youth about drugs: What Do Late Adolescents Say About Parental Strategies? *Family Relations*, *57*(1), 1–12.
- Mitcheson, L., McCambridge, J., Byrne, A., Hunt, N., Winstock, A. (2008). Sexual health risk among dance drug users: cross-sectional comparisons with nationally representative data. *International Journal of Drug Policy*, *19*(4), 304-10.
- Myndigheten för ungdom och civilsamhällsfrågor. (2016). *Nya siffror- Psykisk ohälsa ökar bland unga*. Hämtad 2017-05-15 från <https://www.mucf.se/nya-siffror-psykisk-ohalsa-okar-bland-unga>
- Piko, B.F., Kovács, E. (2010). Do parents and school matter? Protective factors for adolescent substance use. *Addictive Behaviors*, (35), 53–56.
- Prop. 2010/11:47. *En samlad strategi för alkohol-narkotika- dopings och tobakspolitiken*. Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/rattsdokument/proposition/2011/01/prop.-20101147/>
- Regeringens skrivelse. *En samlad strategi för alkohol-narkotika- dopings och tobakspolitiken 2016-2020*. Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/rattsdokument/skrivelse/2016/02/skr.20151686/>
- Ringwalt, C.L., Ennett, S., Johnson, R., Rohrbach, L.A., Simons-Rudolph, A., Vincus., ...Thorne, J. (2003). Factors associated with fidelity to substance use prevention curriculum guides in the nation's middle schools. *Health education & behavior: the official publication of the Society for Public Health Education*, *30*(3), 375-91.
- SBU. (2015). Att förebygga missbruk av alkohol, droger och spel hos barn och unga. En systematisk litteraturöversikt. Stockholm: Statens beredning för medicinsk utvärdering.
- Skärstrand, E., Sundell, K., Andreasson, S. (2014). Evaluation of a Swedish version of the Strengthening Families Programme. *Eur J Public Health*, *24*(4), 578-584.
- Solowij, N., Grenyer, B.F. (2002). Are the adverse consequences of cannabis use age-dependent? *Addiction*, *97*(9), 1083-6.
- Stattin, H., & Kerr, M. (2000). Parental Monitoring: A Reinterpretation. *Child Dev*, *71*(4), 1072-1085.
- Stenlås, N. En kår i kläm – Läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi. (2009). Stockholm: Finansdepartementet.
- Stockholms stad. (2016). *Stockholmsenkäten 2016*. Hämtad 2017-05-07 från <http://www.stockholm.se/stockholmsenkaten>
- Strandberg, A. (2014). *Evaluation of a Swedish parental prevention program: youth drunkenness, alcohol-specific parenting and gender differences*. (Doctoral thesis, Karolinska Institutet). Hämtad 2017-06-27 från: <https://openarchive.ki.se/xmlui/handle/10616/42240>
- Wills, T. A., Baker, E., & Botvin, G. J. (1989). Dimensions of assertiveness: Differential relationships to substance use in early adolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *57*(4), 473-478.

Bilaga 1

Tabell 5, 6 och 7

Yolo – ta hand om ditt liv

Tabell 5. Förändring med avseende på alkohol och annan drog

Provatt alkohol vid baslinjemätning	Provatt alkohol vid uppföljning		
	Ja	Nej	
Ja (n=19)	19	0	Z = 3,87
Nej (n=60)	13	47	P < 0,001
Provatt annan drog vid baslinjen	Provatt annan drog vid uppföljningen		
	Ja	Nej	
Ja (n=1)	1	0	Z = 1,76
Nej (n=75)	1	74	P = 0,079

Tabell 6. Risk- och skyddsfaktorer redovisat för de två högstadieskolorna tillsammans

	Antal	procent
Skoltrivsel	16	19,7
Mycket bra	31	38,3
Bra	15	18,5
Sådär	13	16,1
Dåligt	6	7,4
Mycket dåligt		
	Median	Kvartil-avvikelse
Livskvalité	7	3
(1 = sämsta tänkbara – 10 = bästa tänkbara)		
Förtroende till föräldrarna	3,6	1,2
(1 = ingen alls – 5 = väldigt högt)		

Tabell 7. Förändring gällande föräldrasamtal och att motstå erbjudande om cannabis

	Baslinjemätning		Uppföljning		Z ¹	P
	Median	Kvartil-	Median	Kvartil-		
		avvikelse		avvikelse		
Föräldrar pratat om alkohol ²	2	1,0	3	1,0	-2,233	0,026
Föräldrar pratat om cannabis ²	1	0,5	2	1,0	-3,056	0,002
Föräldrar pratat om andra illegala droger ²	2	1,0	2	1,0	-2,928	0,003
Motstå erbjudande att prova cannabis ³	1	0,5	1	0,5	-0,926	0,355

¹ Z-värdena baseras på Wilcoxon signed rank sum test

² Skalan går mellan 1 = Nej – 5 = Ja, vi pratar ofta om detta

³ Skalan går mellan 1 = Mycket lätt – 5 = Mycket svårt

Bilaga 2

Tabell 10, 14 och 15

Visa att du bryr dig

Tabell 10. Risk- och skyddsfaktorer för de två gymnasieskolorna tillsammans

	Antal	procent
Skoltrivsel		
Mycket bra	32	54,2
Bra	23	39,0
Sådär	4	6,8
Dåligt	0	0,0
Mycket dåligt	0	0,0
Indikation på depressionssymtom enligt CES-DS		
Ja	25	42,4
Nej	34	57,6
	Median	Kvartil-avvikelse
Förtroende till föräldrarna	3,6	1,0
(1 = ingen alls – 5 = väldigt högt)		

Tabell 14. Baslinjevärden (gymnasiet) gällande tobak, alkohol och narkotika

	Antal	procent
Röker		
Nej, har aldrig rökt	27	46,5
Nej, har bara provat	16	27,6
Nej, har rökt men slutat	4	6,9
Ja, ibland men inte varje dag	8	13,8
Ja, röker så gott som dagligen	3	5,2
Alkoholdebut		
Har aldrig druckit alkohol	15	25,9
< 16 år	41	70,7
>= 16 år	2	3,4
Cannabisdebut		
Har aldrig testat cannabis	47	82,5
< 16 år	2	3,5
>= 16 år	8	14,0
Debut - annan illegal drog		
Har aldrig testat annan illegal drog	55	96,5
< 16 år	0	0,0
>= 16 år	2	3,5
Antal alkoholtillfällen senaste 12 månaderna		
Ingen gång	23	39,7
1 gång i månaden eller mer sällan	10	17,2
2 – 4 gånger i månaden	22	37,9
>= 2 – 3 gånger i veckan	3	5,2
Antal cannabistillfällen senaste 12 månaderna		
Ingen gång	48	84,2
1 gång i månaden eller mer sällan	9	15,8
2 – 4 gånger i månaden	0	0,0
>= 2 – 3 gånger i veckan	0	0,0
Antal andra illegala drogtillfällen senaste 12 månaderna		
Ingen gång	56	98,2
1 gång i månaden eller mer sällan	1	1,8
2 – 4 gånger i månaden	0	0,0
>= 2 – 3 gånger i veckan	0	0,0

Tabell 15. Förändring gällande föräldrasamtal och att motstå erbjudande om cannabis

	Första mätningen		Andra mätningen		Z ¹	P
	Median	Kvartil-	Median	Kvartil-		
		avvikelse		avvikelse		
Föräldrar pratat om alkohol ²	4	1	4	1	-0,105	0,917
Föräldrar pratat om cannabis ²	3	3	3	2	-0,677	0,498
Föräldrar pratat om andra illegala droger ²	2	3	3	3	-0,757	0,449
Motstå erbjudande att prova cannabis ³	1	1	1	1	0,038	0,970

¹ Z-värdena baseras på Wilcoxon signed rank sum test

² Skalan går mellan 1 = Nej – 5 = Ja, vi pratar ofta om detta

³ Skalan går mellan 1 = mycket lätt – 5 = Mycket svårt